
ARHITECTURA ECLEZIASTICĂ ȘI MONUMENTELE FUNERARE DIN SPAȚIUL PRUTO-NISTREAN. RELEVANȚA ISTORIOGRAFIEI DIN PERIOADA ȚARISTĂ ȘI INTERBELICĂ

Manole Brihuneț

În cadrul studierii fenomenului cimitirelor moldovenești un rol important îl deține analiza istoriografiei problemei vizate. În studiile restrânse spațial sau temporal au fost abordate aspectele privind unele compartimente care țin de evoluția cimitirelor. În acest context, multitudinea subiecților analizate în publicațiile științifice ne-a permis conturarea istoriografiei pe anumite probleme, despre care vom discuta în continuare. În așa mod, demersul nostru include analiza istoriografiei unor aspecte esențiale pentru studiul nostru și, respectiv, evidențierea trăsăturilor generale și specifice. Cele mai importante compartimente asupra cărora dorim să ne expunem țin de analiza construcțiilor arhitecturale depistate în cadrul cimitirelor moldovenești, anume bisericile plasate în cadrul cimitirului; elaborarea unei tipologii a construcțiilor edificiilor de cult; evoluția stilistică a bisericilor din cadrul cimitirelor moldovenești în sec. XVIII-XIX; depistarea, analiza și tipologizarea necropolelor, a monumentelor și complexelor funerare; personalitatea ctitorilor care au donat terenuri pentru noile construcții de cult, au oferit resurse financiare și au ajutat pe parcursul edificării lăcașelor; descrierea motivelor ornamentale depistate în cadrul monumentelor funerare și descifrarea inscripțiilor epigrafice, asupra cărora au atenționat cercetătorii din domeniul istoriei, arhitecturii și etnografiei.

Totodată, constatăm că publicațiile apărute până în anul 1918 au reflectat fragmentar evoluția arhitecturii ecleziastice. Autorii studiilor, contemporani ai evenimentelor, au acordat atenție, de preferință, edificiilor ridicate după anul 1812. Istoriografia din perioada interbelică a fost marcată de extinderea posibilităților de cercetare a aspectelor menționate de noi și, respectiv, editarea unor lucrări care ar viza analiza arhitecturii ecleziastice și a monumentelor funerare din Basarabia. În acest context, se înscriu planificarea și realizarea unor monografii privind istoricul mănăstirilor și bisericilor, inclusiv arhitectura edificiilor, cum ar fi cazul mănăstirilor Rudi, Saharna, Japca, Țișă-

nești ș.a. În continuare, ne propunem să trecem în revistă publicațiile științifice care vizează direct sau tangențial compartimentul principal al studiului nostru, anume evoluția arhitecturii ecleziastice în sec. XVIII-XIX, a necropolelor și monumentelor funerare.

Istoriografia privind lăcașele de cult basarabene în perioada țaristă (1812-1918)

O primă încercare de a descrie complexele monahale și bisericile din spațiul pruto-nistrean este realizată de scriitorul rus N. Nadejdin (Надеждин 1840, 436), autorul aducând date valoroase privind amplasarea geografică a unor schituri și mănăstiri (Răciula, Frumoasa, Hârbovăț), unele construcții și trăsături specifice ale vieții monahale.

Menționăm că, începând cu anii 1820-1840, Societatea de Antichități din Odesa selecta date privind istoricul lăcașelor de cult, oferite de stareții schiturilor și mănăstirilor, care ar prezenta un interes deosebit pentru investigația propusă de noi, din motivul că vizează la modul direct arhitectura de cult și monumentelor funerare. Valorificarea construcțiilor de cult și a necropolelor a fost confirmată de Societatea de Istorie și Antichități din Odesa prin prima sa publicație, din anul 1844, incluzând mai multe studii pe această temă. Astfel, una din primele lucrări este semnată de N. Murzakevici și se referă la descrierea bisericilor *Adormirea Maicii Domnului* din mănăstirea Căpriana și *Sf. Nicolae* din Chilia (Мурзакевич 1844, 288-292). Același N. Murzakevici folosește manuscrisul păstrat în Arhiva Dicasteriei, publicând în numărul următor al revistei Societății date despre mănăstirile din Basarabia, menționând că majoritatea au fost construite în secolul al XVIII-lea (Мурзакевич 1848, 313-329). Într-un al număr al revistei Societății, N. Murzakevici descrie în detalii caracteristicile istorice și arhitecturale ale bisericii *Sf. Nicolae* din Chilia (Мурзакевич 1850, 484-488). Un alt studiu al lui N. Murzakevici, publicat în aceeași revistă a Societății din Odesa, descrie biserica *Sf. Dumitru* din Orhei, anexând

planul și o fațadă a bisericii (Мурзакевич 1867, 514-515).

În continuarea ideilor expuse de N. Murzakevici, în anii '60 ai secolului al XIX-lea vine lucrarea dedicată Basarabiei semnată de A. Zașciuk (Защук 1861). Importanța prezentei lucrări constă în descrierea mănăstirilor și schiturilor din această regiune, a unor biserici mai vechi, cu o arhitectură specifică, dar și a unor cimitire moldovenești și pietre funerare, momente care au facilitat elaborarea studiului privind arhitectura de cult. Lucrarea semnată de A. Nacco (Накко 1876) ne reprezintă succint istoricul mănăstirilor, completând cunoștințele la subiectul în cauză.

Un interes deosebit față de istoricul bisericii locale au manifestat reprezentanții istoriografiei țariste. Astfel, Pompei Batiușkov, un adept al rusificării popoarelor din imperiu, ne-a prezentat o descriere a realităților ecleziastice basarabene (Батюшков 1892). Situația unor biserici din gubernia Podolia, inclusiv aspecte istorico-arhitecturale, au fost elucidate de cercetătorul E. Seținsky (Сецинский 1895). În opinia cercetătorului, unele biserici depistate în satele din Podolia vădesc similitudini cu stilul arhitectural moldovenesc, fiind o exemplificare a prezenței spiritualității românești la est de Nistru. Scriitorul, deputatul Dumei a II-a, Pavel Crușevan, a fost editorul culegerii *Бессарабия* (Крушевван 1903), pe paginile căreia prezintă informații care vizează, alături de activitățile economice, culturale, politice și funcționarea bisericilor și mănăstirilor basarabene. În opinia noastră, fără a accentua valoarea istorică a textelor anexate, în mare parte preluate de la cunoscutul A. Zașciuk, P. Crușevan anexează imaginile edificiilor de cult de la începutul secolului XX. Analizând imaginile și comparându-le cu realitatea, putem trage concluzii definitive privind modificările operate, pe parcursul anilor, bisericilor, mănăstirilor, clopotnițelor și anexelor gospodărești edificate în secolele XVIII-XIX.

De un real folos în procesul elaborării studiului nostru a fost lucrarea semnată de I. Halippa, care ne-a prezentat un tablou pe cât posibil de amplu privind starea bisericilor din Basarabia, numărul bisericilor în total, inclusiv de lemn, de cărămidă, acoperite cu șindrilă etc. (Халиппа 1900; Халиппа 1907). Anume grație cercetărilor sale avem date concrete privind numărul bisericilor, inclusiv din lemn, piatră, caracterul construcții-

lor, tipul acoperișului etc., importanța datelor fiind foarte elocventă, mai ales în cazul elaborării unui tabel comparativ privind dinamica construcțiilor de cult din Basarabia.

În sprijinul ideilor istoriografiei oficiale ruse vine lucrarea editată la Chișinău „cu ocazia centenarului de la anul 1812” (Юбилейный 1912). În paginile acestui volum se aduc argumente convingătoare privind „evoluția vertiginoasă” a teritoriului alipit la 1812, fiind aduse și informații privind lăcașele de cult, construcțiile noi și continuitatea vieții religioase în spațiul dat.

De un real folos în procesul investigației ne-au fost articolele publicate în revista *Кишиневские епархиальные ведомости* (КЕВ), dând imbold unei noi mișcări privind cercetarea vechilor vestigii vechi bisericești și descrierea lor. Grație inițiativei date, în această revistă văd lumina tiparului o serie de articole cu date istorico-statistice despre bisericile parohiale, cele mai multe scrise de preoții-paroahi. Astfel, este tipărit *Pomelnicul mănăstirei Japca*, întocmit de ieromonahul Maximilian (1872), care oferă informații valoroase despre întemeierea schitului rupestru pe la anul 1693, de către Iezechil, monahul din schitul Deleni (КЕВ 1872). Tot la acest capitol se referă informațiile privind istoricul mănăstirii Saharna, articol semnat de M. Ganitzki (Ганицкий 1873, 262-267).

Această publicație posedă valoare deosebită și la capitolul studierea construcției bisericilor din parohiile basarabene, prin publicarea, la 1877, a unei serii de articole despre bisericile din satele Bardar, Tocuz, Taraclia-Bender, Milești-Nisporeni, Faraonovca, Găureni. Aceste contribuții prezintă interes pentru noi din motivul că posedă informații privind locul amplasării cimitirelor vechi și descrierea bisericilor. Cu regret, valoarea acestor articole este inegală, prezentarea informației despre construcții și necropole fiind diferită și fragmentară. De exemplu, nu sunt descrise cimitirele din satele Bardar și Faraonovca, atenția autorului fiind atrasă de bisericile parohiale. Acest gol este suplinit de publicația privind biserica din satul Tocuz, fiind descris nu numai cimitirul ortodox, dar și unul mai vechi, cu o suprafață de 5 ari și acoperit în întregime de pietre funerare, adevărate monumente funebre. Tot în această perioadă, în articolul despre biserica din Taraclia, face și o primă încercare privind descrierea unei pietre funerare, cu toate dimensiunile și

inscripția lapidară (*Iis Hrs* și anul 1800). Și articolul despre biserica din satul Milești, Nisporeni, posedă informații privind cimitirul și dispoziția din anul 1872 a conducerii regiunii privind interdicția de a înmormânta în cimitirele din curțile bisericesti. În amalgamul primelor publicații cu referință la edificiile de cult și cimitirele basarabene se evidențiază articolul consacrat mănăstirilor din regiune (KEB 1883, №16). Un scurt istoric al apariției mănăstirilor, caracterul construcțiilor ridicate, ctitorii, nume de stareți, moșiile deținute și evenimente deosebite – sunt doar câteva din aspectele principale care și-au găsit reflectare în paginile articolului, valoarea căruia este de neprețuit în intenția noastră de a elucidă obiectiv procesul de edificare a construcțiilor bisericesti.

O nouă publicație care a servit pentru completarea tabloului privind arhitectura de cult este semnată de preotul Elevferi Mihalevici, profesor al Seminarului din Chișinău (Михайлевич 1896), în paginile căreia autorul descrie mănăstirea Curchi, inclusiv pietrele funerare aflate la sud-vest de biserica mare, în curtea mănăstirii, anexând și textele funerare descifrate. În 1903, preotul Elevferi Mihalevici publică un valoros articol *Trecutul Basarabiei* (Михайлевич 1903), în care descrie și localizează câteva cimitire, atribuite neîntemeiat slavilor. Pietrele și crucile funerare ale fostului schit Galiția au devenit obiectul cercetării preotului Dumitru Pranițchi, îmbogățind repertoriul nostru de monumente funerare (Праницкий 1903).

O atenție deosebită din cadrul publicațiilor din volumul *Кишиневскія Епархіальныя Вѣдомости* conține articolul semnat de cercetătorul V. Curdinovschi (Курдиновский 1905, 682-692), care în anul 1905 inițiază publicarea unei serii de articole încadrate sub denumirea generică *O călătorie arheologică prin Basarabia*. Datorită acestor lucrări obținem date valoroase despre unele cimitire și descrierea unor pietre funerare, depistate în cimitirul orașului medieval Orheiul Vechi; stâlpul comemorativ din satul Mășcăuți, în drept cu vechile peșteri; piatra depistată la vadul spre Butuceni, cu inscripție în română, în grafie chirilică (Курдиновский 1906a, 1345-1349). Meritul lui V. Curdinovschi rezidă în depistarea și descrierea unei serii de pietre funerare de la cimitirele din satele Cobâlceni, una din ele plasată alături de monumentul boierului Cerchez. O altă piatră funerară este depistată în satul Alexândreni, Edineț, având un text în slavonă (Курдиновский

1906b, 1379-1382). O importanță deosebită pentru restabilirea istoricului construcției bisericilor din mănăstirile basarabene l-a avut articolul lui V. Curdinovschi privind mănăstirea Frumoasa (Курдиновский 1906c, 648-656, 690-698). Totodată, deși autorul prezintă numeroase date privind construcția bisericii, cimitirul, ctitorii, menționăm că articolul editat în anul 1906 cu ocazia celor 100 de ani de la fondarea schitului, fără a avea un anumit suport documentar, a condiționat apariția unor erori în ceea ce privește data întemeierii schitului Frumoasa, corectate de noi în urma cercetărilor respective. Menționăm în acest context că Vasile Curdinovschi, la adunarea generală a Societății istorico-arheologico-bisericesti din Basarabia (22 mai 1907), a propus inițierea unei campanii de depistare a bisericilor vechi din cuprinsul eparhiei Chișinăului și Hotinului pentru alcătuirea și editarea unui album respectiv în anul 1913 (Курдиновский 1907, 1415-1420). În acest scop urmau să fie folosite datele oficiale din Buletinele Clericale păstrate în Consistoriul Bisericesc din Chișinău. Se preconiza ca ulterior lista bisericilor selectate să fie publicată în Buletinul Eparhial din Chișinău. Cu toate că lista bisericilor a fost alcătuită, V. Curdinovschi, în calitatea sa de redactor, ia decizia univocă de a nu publica materialul din cauza că unele domenii nu erau acoperite, fiind prezentate incomplet. Cu unele erori nesemnificative, corectate pe parcursul cercetărilor, constatăm, totuși, că istoricul V. Curdinovschi a lăsat o amprentă deosebită în studiul arhitecturii ecleziastice, al bisericilor vechi, al necropolelor și al cimitirelor, al pietrelor funerare și al mormintelor ctitorilor descoperite de obicei, în curtea sau chiar în incinta bisericilor. În acest context, un rol deosebit îl deține studiul său privind bisericile de piatră din spațiul pruto-nistrean (Curdinovschi 1918), la care s-a făcut apel în funcție de geografia cercetărilor întreprinse de noi.

Istoricul construcției unor mănăstiri, a edificiilor de cult și a anexelor gospodărești a suscitat interesul cercetătorilor pe parcursul mai multor decenii. Un exemplu elocvent în acest sens sunt lucrările semnate de preotul Al. Proțenco, consacrate schitului/mănăstirii Rudi (Проценко 1913, 1127-1142; Проценко 1925, 351-356). Menționăm că grație acestor publicații am avut posibilitatea de a analiza amănunțit detaliile arhitecturale ale complexului monastic, catalogându-l drept un model al arhitecturii tipice moldovenești.

Și interesul unor autori din dreapta Prutului a fost suscitată de istoricul bisericii din Basarabia. Astfel, au fost uzuale unele informații oferite de cercetătorul Zamfir Arbore în lucrarea *Basarabia în secolul al XIX-lea* (Arbore 1898), studiul deținând un loc deosebit în istoriografia națională de până la 1918. Unul dintre primii cercetători români ale pietrelor funerare aflate în cimitirele din spațiul pruto-nistorean este cunoscutul cercetător Gh. Ghibănescu, care la 1912, la invitația familiei Catargi, a vizitat Basarabia, centrele istorice și bisericile parohiale. Grație lui Gh. Ghibănescu avem practic primele descrieri ale pietrelor funerare din șapte cimitire aflate în localitățile pe care le-a parcurs în călătoria sa (Ghibănescu 2001). Astfel, autorul ne lasă impresii privind cimitirele, amplasarea lor, necropolele și pietrele funerare depistate, anexând și epitafele descoperite, și anume din satele *Camenîța Podoliei*, de lângă biserica *Sf. Ioan Botezătorul*, ctitorie a boierilor moldoveni Stroici, aduce textele de pe vechile pietre funerare din jurul catedralei *Sf. Nicolae* din Bălți; descrie biserica-necropolă din satul *Cobâlă/Cobâlnea*, ctitorită la 1820 de boierul Pavel Catargi; descrie bisericile din Chișinău: Catedrala *Nașterea Domnului*, biserica *Sf. Ilie*, biserica *Sf. Constantin și Elena*. La biserica *Măzărache*, din lipsă de timp, Ghibănescu copiază doar un text în versuri de pe o piatră funerară de la intrare. Meritul incontestabil al cercetării lui Gh. Ghibănescu este prezentarea textelor funerare și a dimensiunilor pietrelor, fără a stărui asupra decorului pietrelor funerare, tipologia lor și a edificiilor de cult descrise. Seria descrierilor edificiilor de cult este continuată de scriitorul Mihail Sadoveanu, care a vizitat mai multe localități și complexe monahale din Basarabia (Sadoveanu 1918), iar descrierea mănăstirii Frumoasa a devenit pe drept cuvânt carte de vizită a mănăstirii.

Repere privind istoriografia din perioada interbelică

În anii 1918-1940 cercetarea monumentelor ecleziastice din Basarabia aflată în componența României întregite a luat o întorsătură benefică studiului moștenirii trecutului. Își fac apariția autori și cercetători noi, profesioniști, care abordează problemele privind arhitectura bisericăscă, aduc o contribuție deosebită la descrierea bisericilor din spațiul vizat. Meritul incontestabil al publicațiilor din această perioadă este accentul plasat asupra construcțiilor ecleziastice, prezentarea di-

mensiunilor și proporțiilor, descrierea anumitor tipuri, descifrarea inscripțiilor funerare și analiza pietrelor de mormânt depistate în cadrul cimitirelor basarabene. Menționăm faptul că publicarea unor materiale obiective, care vizează cultura provinciei Basarabia, era susținută și promovată de administrație, conturându-se, în așa mod, un tablou pe cât se poate de amplu privind evoluția arhitecturii bisericăști.

Printre primele lucrări cu referință la istoricul mănăstirilor basarabene, inclusiv construcția bisericilor mănăstirești și anexelor gospodărești, menționarea numelor stareților pe timpul cărora au fost operate anumite reparații/restaurări în domeniu, este prezentată de arhimandritul Visarion (Puiu 1919). Totodată, în opinia noastră, acest studiu posedă unele lacune regretabile, creând confuzii privind cronologia, numele stareților etc., care într-o anumită măsură reduc din valoarea sa istorică, lucrarea rămânând, totuși, una din primele publicații din Chișinău privind viața monahală din Basarabia. În așa mod, istoricul Paul Gore, în prefața anuarului Comisiunii Monumentelor Istorice (Comisiunea 1924), dă startul investigațiilor vestigiilor din istoria Basarabiei, numind pietrele funerare „monumente modeste”, drept exemplu aducându-le pe cele din curțile bisericilor chișinăuiene *Sf. Ilie* și *Sf. Haralambie*.

În acest context, de un real folos în procesul elaborării studiului nostru referitor la arhitectura ecleziastică din secolele XVIII-XIX au servit lucrările semnate de apreciatul cercetător Șt. Ciobanu. În lucrarea *Biserici vechi din Basarabia* (Ciobanu 1924, 1-70), istoricul a realizat o tipologie a bisericilor construite pe teritoriul Basarabiei, menționând și rolul unor ctitori în ridicarea lăcașelor de cult. De exemplu, el menționează importanța personalității domnitorului Vasile Lupu la edificarea în orașul Chilia a bisericii cu hramul *Sfântul Nicolae* (1648) sau a bisericii *Sf. Dumitru* din Orhei (1636). Menționăm cu această ocazie că aceste biserici se înscriu perfect în tipul de edificii de cult specifice perioadei istorice, prima jumătate a secolului XVII. Aducem doar câteva date care specifică meritele cercetătorului la capitolul descriere și analiză a arhitecturii sacre. Astfel, el menționa că „forma bisericilor de lemn era forma unei nave”, iar despre cele din piatră, „... ca formă ele se apropiau de bisericile de lemn, deși și între ele se pot deosebi două, dacă nu chiar trei, tipuri. Unul din ele – biserica fără clopotniță, cu acoperiș simplu

cu două turnulețe mici, pe care se așează crucile Al doilea tip este biserica cu clopotniță pe un turn deasupra intrării ...”. Bisericile descrise de Șt. Ciobanu cuprind în mare parte sudul și centrul Basarabiei. Studiul dat include bisericile din satele județului Orhei, și anume Butuceni, Coșernița, Onițcani, Slobozia Dușca, Criuleni, Ohrincea, Izbești, Hârtopul Mare, Hrușova, Ișnovăț, Râșcova, Mașcăuți, Cornova; județul Chișinău – Gârlea, Dănceni, Nimoreni, Vorniceni, Băcioi, Răzeni, Horăști, Zâmbreni, Ulmu, Drăgușenii Vechi, Dahnovici, Văsieni, Bardar, Fundul Galbenei, Hâncești, Sireți, Budești, Vadul lui Vodă, Goieni; județul Cahul – Cupcui, Leova, Tigheci, Capaclia Răzeși, Tartaul de Larga, Ciobalaccia, Vadul lui Isac; județul Tighina – Căușenii Noi, Căușenii Vechi; județul Bălți – Pârliți. Tot aici sunt incluse și bisericile de oraș: biserica *Sf. Dimitrie* din Orhei, biserica *Sf. Nicolae* din Chilia, bisericile *Sf. Cruci* și *Sf. Nicolae* din Ismail. În același context sunt studiate și bisericile și cimitirele mănăstirilor Suruceni, Hâncu, Vărzărești, Căpriană, Condrița. Lista bisericilor studiate care au permis cercetătorului să realizeze o tipologie a edificiilor de cult, încă o dată pune în evidență aportul semnificativ al prezentei lucrări în istoriografia națională.

Menționăm în context, că acest studiu are tangență nemijlocită cu lucrarea elaborată de noi. Astfel, majoritatea bisericilor descrise de Șt. Ciobanu erau biserici de cimitir sau cel puțin în trecut au făcut parte componentă a vreunui cimitir. Acest lucru îl demonstrează pietrele vechi de mormânt păstrate în curțile bisericilor. În acest context autorul descrie cimitirele vechi din satele Răzeni, Horăști, Băcioi, Drăgușenii Vechi, Văsieni, Bardar, Leova, Capaclia-Răzeși, Căușenii Vechi, Sireți, Budești, Vadul lui Vodă, Onițcani, Slobozia Dușcă, Criuleni, Ustia, Hârtopul Mare, Hrușeva, Ișnovăț, Râșcova, Mașcăuți, Teșcurenii. Textele transcrise de pe pietrele funerare sunt astăzi de neprețuit, deoarece o bună parte din acestea au dispărut. În așa mod, Șt. Ciobanu, cunoscând și studiind monumentele la fața locului, face o cercetare mai profundă a locașurilor și cimitirelor, distanțându-se de predecesorii săi. Grație lucrărilor sale avem astăzi descrierea unor biserici deja demolate și textele unor pietre funerare dispărute la ziua de azi.

Asupra bisericilor vechi basarabene s-a aplecat în anii interbelici și V. Curdinovschi (Curdinovschi 1925), menționând unele date informaționale pri-

vind bisericile ridicate în satele și orașele basarabene, analizând aspecte de construcție, similitudini în ceea ce privește aspecte arhitecturale etc.

Sub nemijlocita conducere a renumitului cercetător Șt. Ciobanu (Basarabia 1926) își face apariția un studiu amplu care vizează istoria și cultura Basarabiei din perioada țaristă, lucrarea fiind completată de un material plastic de o valoare deosebită, fiind anexate imaginile bisericilor, mănăstirilor, celor mai reprezentative clădiri și chipurile personalităților care au avut un impact deosebit în dezvoltarea regiunii.

Meritul absolut al cercetătorului Șt. Berechet este preocuparea de studiul bisericilor și al umbrei cimitirelor care au existat cândva în jurul lor. În lucrarea sa *Cinci Biserici Vechi din Chișinău*, descrie foarte riguros bisericile *Sf. Arhangheli*, *Sf. Împărați Constantin și Elena* (Râșcani), *Buna Vestire, Nașterea Maicii Domnului* (Măzărache), *Sf. Ilie* (Berechet 1924, 112-148). Autorul nu se limitează numai la cercetarea istoricului bisericilor, dar face și o trecere în revistă foarte detaliată a tuturor monumentelor funerare aflate în incinta curților acestor cinci biserici. În continuarea ideilor sale vine o altă lucrare despre mănăstirile basarabene (Berechet 1926, 328-337), istoricul menționând că așezămintele monahale nu mai purtau „...în stilul lor pecetea frumosului stil moldovenesc al celor de peste Prut”, din cauza că țara „...era bătută de valurile vremii și răutatea neamurilor străine”.

Printre cele mai vechi mănăstiri basarabene cercetătorul Șt. Berechet menționează și mănăstirea Căpriană (Berechet 1928a, 89-109). În paginile studiului său, autorul s-a aplecat asupra istoricului mănăstirii, cumulând informații valoroase studiului nostru, cu predilecție privind construcția bisericilor, descrierea unor anumite detalii arhitecturale, clopotnița. Un merit incontestabil este prezentarea unor pietre de mormânt, la fel, analiza și descifrarea inscripțiilor, transliterarea lor, care ne aduc informații valoroase privind ctitorii complexului monahal (Gavriil Bănulescu-Bodoni, arhimandritul Chiril Andrianopolis). Tot la capitolul studiului istoricului construcțiilor monahale se referă articolul semnat de arhitectul inginer N. Țiganco, care vizează mănăstirea Rudi, deja cunoscută de noi, în baza publicațiilor preotului Al. Proțenco (Țiganco 1928, 114-124). Arhitectul, în baza unui studiu profesionist, completează ideile anunțate de predecesorul său la acest capitol,

prezentându-ne o lucrare de o valoare deosebită, utilizată pe larg de specialiștii din domeniul arhitecturii ecleziastice și apreciată de contemporani.

În contextul valorificării publicațiilor interbelice privind arhitectura ecleziastică un rol deosebit îl posedă lucrările renumitului cercetător P. Constantinescu-Iași, care ne-au fost de folos pentru specificarea aspectelor arhitecturale, stabilirea unor similitudini și trăsături specifice în evoluția arhitecturii bisericesti basarabene. În viziunea noastră, deși putem polemiza cu unele aserțiuni ale cercetătorului P. Constantinescu-Iași, conchidem, totuși, că studiile sale au un impact deosebit asupra dezvoltării domeniului. Astfel, arealul său de cercetare a inclus studii privind nartexul în artele bizantine (Constantinescu-Iași 1926). În lucrarea *Evoluția stilului moldovenesc* (Constantinescu-Iași 1927) face referință și la unele biserici din spațiul dintre Prut și Nistru. El consideră biserica *Sf. Dumitru* din Orhei, drept cea mai veche, doar reconstruită în secolul al XVIII-lea. O altă lucrare a aceluiași autor, *Biserici de lemn* (Constantinescu-Iași 1933a, nr. 3), menționează că Basarabia nu a avut o contribuție esențială în istoria arhitecturii moldovenești, deoarece în Moldova Veche se folosea la construcție piatra, aici, între Nistru și Prut utilizându-se în mare parte doar lemnul. O deosebită atenție merită lucrarea cercetătorului privind biserica *Sf. Gheorghe* din Chișinău (Constantinescu-Iași 1928, 59-80), care rămâne și în ziua de azi una din cele mai ample lucrări dedicate acestei biserici. Autorul încearcă, neîntemeiat, să ne convingă că stilul arhitectural al acestui locaș are tangențe directe cu formele volumetrice ale stilului moldovenesc. Un lucru important este depistarea numelui celui care a condus lucrările de construcție, și anume al zidarului-arhitect Ioniță Zaiuc. Tot grație acestui studiu avem astăzi imaginile celor două pietre de mormânt din curtea bisericii. Din textele publicate tot aici aflăm că sub una din ele odihnea ctitorul bisericii date, preotul Stavarache Costin.

Și cimitirele vechi, cu construcțiile sale și monumentele funerare, au atras atenția cercetătorului (Constantinescu-Iași 1933b, 49-55), publicând ceva mai devreme un studiu aprofundat privind Basarabia arheologică și artistică (Constantinescu-Iași 1932). Autorul este unul din primii care face și o descriere a valorii artistice a pietrelor funerare, descriind și localizând un șir de cimitire vechi, încercând, totodată, să realizeze o tipologie

a pietrelor funerare. Deși preia o parte de informații de la Șt. Ciobanu, articolul are o importanță deosebită prin faptul că dă pietrelor funerare rolul de operă de artă. Cercetătorul cuprinde o arie largă de sate și orașe: Budești, Ișnovăț, Văsieni, Hoginești, Căușenii Noi, Șafrancani, Trebujeni, Butuceni, Ustia, Capaclia-Răzeși, Vadul lui Vodă, Onițcani, Hrușeva, Chilia Nouă, Rezeni, Dănceni, Sireți, Râșcova, Trușeni, Vorniceni, Bălți, Albi-neți, Cobâlea Nouă, Drăgușenii Vechi, Buicani, precum și mănăstirile: Căpriană, Rughi, Hâncu. Sunt vizate și cimitirele bisericilor din Chișinău: Sf. Ilie, Sf. Gheorghe, Râșcanu, Măzărache.

O altă lucrare care vizează numeroase aspecte ale vieții bisericesti din Basarabia, inclusiv construcția bisericilor, este semnată de N. Popovschi (Popovschi 1931), bazată pe studiile publicate de Societatea Istoric-Arheologică Bisericească din Basarabia, *Кишиневские епархиальные ведомости* și revista sinodală *Biserica Ortodoxă Română*. Vizitând mănăstirile basarabene și cele din Bucovina, preotul D. Micșunescu (Micșunescu 1937), deși ne oferă impresiile proprii de la vizitarea locașelor sfinte, aduce și unele date privind construcțiile bisericesti, prezența clopotnițelor etc., informații importante pentru definitivarea tabloului evoluției arhitecturii de cult, a modificărilor și intervențiilor în urma reparației sau restaurării.

Unul din primele studii ale preotului Paul Mihail, destul de important pentru conturarea unui tablou pe cât e posibil de amplu despre evoluția arhitecturii bisericesti, poartă un generic elocvent *Cimitirele Ortodoxe din Basarabia* (Mihail 1928, 61-63). Participând la o serie de expediții, inclusiv din cadrul Institutului Social Român din Basarabia, P. Mihail descrie mai multe cimitire și pietre funerare. Astfel, descrie și interpretează schematic cinci pietre funerare vechi din cimitirul satului *Nișcani* (Mihail 1937). Atenție deosebită din partea cercetărilor contemporani merită volumul preotului P. Mihail *Mărturii de spiritualitate românească din Basarabia* (Mihail 1993), în care se menționează bisericile parohiale, cimitirele vechi, prezența pietrelor funerare și a crucilor mari de piatră, cu ornamente specifice (soarele și luna), și inscripții respective. Informații prețioase sunt oferite cu referință la satele Bisericiani, județul Bălți, Hoginești, județul Orhei, la Telenești, județul Orhei, Trușeni, fiind indicate dimensiunile (unele atingând 2 m înălțime) și descifrate inscripțiile de

pe ele. Corelate cu informațiile pe care le deținem în urma expedițiilor pe teren efectuate în ultimii ani, conchidem că studiile elaborate de preotul P. Mihail ne sunt de un ajutor deosebit, de unde și importanța lucrărilor nominalizate anterior.

Menționăm în acest context că publicațiile depistate de noi în cadrul bibliotecilor din municipiul Chișinău, din anii 1918-1940, cu referință la arhitectura bisericilor și rolul monumentelor funerare în regiunile limitrofe au extins evident cunoștințele noastre la acest capitol. Astfel, printre publicațiile consultate de noi și care își aduc contribuția considerabilă la subiectul de cercetare, un loc aparte deține lucrarea semnată de D. Șcerbakivsky privind bisericile de lemn din Bucovina (Щербаківський 1926). Analiza detaliată a lucrării permite să depistăm similitudini la capitolul evoluția arhitecturii sacre de lemn din Bucovina, unde s-au păstrat tradițiile arhitecturii moldovenești. Totodată, autorul a analizat subiectele care ne interesează și pe noi, anume monumentele funerare și răstignirile, explicând importanța lor în ortodoxie. În așa mod, pot fi specificate anumite similitudini privind detaliile arhitecturale de lemn, amplasarea bisericilor, decorul ornamental și simbolistica pietrelor funerare, momente analizate și de noi în toată complexitatea lor.

Atenție deosebită din partea cercetătorilor axați pe problemele arhitecturii religioase, a necropolelor și pietrelor funerare, merită studiile grupate în revista „Arhivele Basarabiei”. Astfel, compartimentul „Diferite știri din Arhiva Consiliului Eparhial – Chișinău” este amplu prezentat de secretarul eparhial Constantin N. Tomescu, de unde au fost preluate informații valoroase despre construcția bisericilor din localitățile basarabene, materialele de construcție, tipul bisericilor, ctitorii etc. În așa mod, materialele publicate au servit drept suport valoros pentru stabilirea construcției unor biserici, de ex., de la Afumați (AB 1935), situația bisericilor, materialele de construcție, acoperișul, clopotnița din satele Recea, Cobâlca, Pânășești, Rădeni ș.a. (AB 1934a), îngroparea pe lângă biserici, în curte sau în incinta clădirii (AB 1934b).

Și publicațiile din revista „Viața Basarabiei” au fost consultate pentru a contura mai explicit situația din domeniul construcțiilor bisericesti. În paginile acestei reviste cultural-literare, editată de Asociația Culturală „Cuvânt Moldovenesc” în perioada interbelică (primul număr apare în ianuarie 1932, ultimul apare la Chișinău, în iunie 1940). Publi-

cațiile din această și alte reviste din acea epocă au servit pentru restabilirea unor nume de ctitori ai bisericilor, imaginile anexate permit restabilirea arhitecturii edificiilor de cult, spre exemplu, imaginea biserici *Buna Vestire* din Chișinău (VB 1933) și modificările operate pe parcursul anilor ca urmare a restaurării sau reparației capitale.

Deși compartimentul inscripții funerare a fost tangențial specificat de majoritatea autorilor care s-au aplecat asupra studiului bisericilor basarabene și a mormintelor funerare, considerăm oportun de a face o analiză lapidară privind lucrările care se referă direct la acest domeniu. Astfel, unele inscripții armenesti din Cetatea Albă au fost analizate de Gh. Avachian (Avachian 1923), inscripțiile de pe pietrele funerare și din vechile biserici basarabene au fost analizate predilect de reputatul cercetător Șt. Ciobanu (Ciobanu 1924; Ciobanu 1928, 141-146), opera sa fiind continuată de neobositul Șt. Berechet, care tinde să descifreze și să explice diferite inscripții (Berechet 1928b, 137-140).

Cercetătorii din România, între anii 1918 și 1940 la fel au continuat să abordeze problematica edificiilor de cult, printre cele mai relevante lucrări considerându-se studiile semnate de o personalitate marcantă din domeniul artei românești, îndeosebi al arhitecturii, anume Virgil Vătășianu. Autorul vizează asemenea aspecte precum originea arhitecturii moldovenești (Vătășianu 1927) și studiază detaliat bisericile de lemn din Moldova (Vătășianu 1931). Incontestabil, aceste lucrări sunt de un ajutor esențial, cu atât mai mult cu cât permit realizarea unui studiu comparativ în ceea ce privește edificiile sacre din stânga și dreapta Prutului, la care se adaugă tabloul conturat de cercetătorii ucraineni. Un merit deosebit al unor cercetători români este analiza orașelor și edificiilor de cult din provincia Basarabia. Spre exemplu, în studiul realizat despre orașele din România (Simionescu 1929), autorul, profesorul universitar I. Simionescu, a descris specificul orașelor din România anilor interbelici, menționând originalitatea fiecărei urbe. În special, autorul a constatat că în orașele basarabene – Bălți, Chișinău, Orhei, Soroca –, bisericile sunt „...semnul vechii stăpâniri moldovenești peste plaiurile de până la Nistru”, menționând în mod predilect biserica *Sf. Dumitru* din Orhei. Un studiu foarte valoros, apărut în anii interbelici, este semnat de istoricul G. Balș, care în paginile monografiei a analizat detaliat bisericile și mănăstirile moldovenești din

secolele XVII-XVIII (Balș 1933), cu predilecție aplecându-se asupra aspectelor legate de arhitectura sacră, necropole, ctitori.

Cercetător de temeinică formație și o notorietate în domeniul arhitecturii, Gr. Ionescu a realizat, la finele anilor 1930, o amplă lucrare care vizează istoria arhitecturii românești din cele mai vechi timpuri până în anul 1900 (Ionescu 1937), specificând anumite tipuri ale arhitecturii laice și de cult, care vădese unele similitudini cu arhitectura din spațiul pruto-nistrean. Un alt studiu de caz, care deschide unele aspecte interesante și pentru subiectul abordat de noi, prezintă evoluția arhitecturii din Muntenia și Oltenia (Ghica 1936) și analiza arhitecturii de cult, anume a bisericii din Bușteni (Godeanu 1939).

Și în anii celei de a doua conflagrații mondiale, interesul față de arhitectura ecleziastică și monumente funerare nu a fost umbrit. Astfel, Institutul pentru Studii Istorice Universale, a elaborat un chestionar, trimis la 1939 prin prefecturile județene fruntașilor comunelor dintre Prut și Nistru, urmărind soarta monumentelor istorice, în special a mormintelor funerare (Bezviconi 1943, 6). Autorul realizează un amplu studiu privind boierimea moldovenească din spațiul pruto-nistrean, în paginile cărui sunt menționați ctitorii unor biserici, astfel, specificându-se rolul și importanța acestor personalități marcante în evoluția arhitecturii din regiune.

Totodată, un rol deosebit în definitivarea subiectului abordat de noi ține de descifrarea, explicarea și catalogarea motivelor decorative depistate pe crucile și monumentele funerare. În acest context, o valoare deosebită deține studiul semnat de Ernest Bernea privind civilizația românească din mediul rural (Bernea 1944), din motivul că simbolurile depistate, tăiate sau săpate în piatră, reprezintă opera unor meșteri din mediul rural, posibil și ateliere de prelucrare artistică a pietrelor. Iar din considerentele că spațiul cercetărilor noastre este încadrat la cimitirul moldovenesc, de o importanță majoră pentru definitivarea lucrării propuse a fost cercetarea aspectelor referitoare la credință, practici și rituri funerare în spațiul român, aspectele etnografice completând armonios cercetarea dată. Astfel, studiul tradițiilor funerare la români a extins evident arealul problemelor abordate (Florea 1892) și a permis elaborarea unor concluzii privind evoluția comparativă a tradițiilor funerare în Moldova de est.

În concluzie menționăm că suntem conștienți de faptul că în atare studiu este imposibil de epuizat multitudinea de studii și publicații ale autorilor autohtoni și din regiunile limitrofe privind arhitectura sacră, cimitirele moldovenești și pietrele funerare. Nutrim speranța că tentativa noastră de a prezenta succint evoluția istoriografiei din perioada țaristă și din anii interbelici este una reușită și va fi de folos în procesul de conturare cât se poate de completă a tabloului.

Bibliografie

- AB 1934a:** Arhivele Basarabiei, an. 6, nr. 3 (Chișinău 1934).
AB 1934b: Arhivele Basarabiei, an. 6, nr. 4 (Chișinău 1934).
AB 1935: Arhivele Basarabiei, an. 7, nr. 2 (Chișinău 1935).
Avachian 1923: Gr. Avachian, Inscripții armenesti din Cetatea Albă (București 1923).
Balș 1933: G. Balș, Bisericile și mănăstirile moldovenești din veacurile al XVII-lea și al XVIII-lea (București 1933).
Basarabia 1926: Basarabia. Șt. Ciobanu. Monografie (Chișinău 1926).
Berechet 1924: Șt. Berechet, Cinci Biserici Vechi din Chișinău. In: Comisiunea monumentelor istorice (Chișinău 1924), 112-114.
Berechet 1926: Șt. Berechet, Mănăstirile basarabene. In: BOR nr. 6, 1926, 328-337.
Berechet 1928a: Șt. Berechet, Mănăstirea Căpriana. In: Comisiunea Monumentelor Istorice. Secția din Basarabia (Chișinău 1928), 89-109.
Berechet 1928b: Șt. Berechet, Diferite inscripții și însemnări. In: Comisiunea Monumentelor Istorice. Secția din Basarabia (Chișinău 1928), 137-140.
Bernea 1944: E. Bernea, Civilizația română sătească (București 1944).
Bezviconi 1943: Gh. Bezviconi, Boierimea Moldovei dintre Prut și Nistru. (București 1943).

- Ciobanu 1924:** Șt. Ciobanu, Biserici vechi din Basarabia. In: Comisiunea monumentelor istorice (Chișinău 1924), 2-70.
- Ciobanu 1928:** Șt. Ciobanu, Notițe. In: Comisiunea Monumentelor Istorice. Secția din Basarabia (Chișinău 1928), 141-146.
- Constantinescu-Iași 1926:** P. Constantinescu-Iași, Nartexul în artele bizantine sud-slave și române (Iași 1926), 290 p.
- Constantinescu-Iași 1927:** P. Constantinescu-Iași, Evoluția stilului moldovenesc (Iași 1927), 36 p.
- Constantinescu-Iași 1928:** P. Constantinescu-Iași, Biserica Sf. Gheorghe din Chișinău. In: Comisiunea Monumentelor Istorice. Secția din Basarabia (Chișinău 1928), 59-80.
- Constantinescu-Iași 1933a:** P. Constantinescu-Iași, Biserici de lemn. In: Viața Basarabiei, nr. 3 (Chișinău-București 1933), 1-11.
- Constantinescu-Iași 1933b:** P. Constantinescu-Iași, Cimitire vechi. In: Basarabia arheologică și artistică (Chișinău 1933), 49-55.
- Curdinovschi 1918:** V. Curdinovschi, Biserici de piatră. In: Revista Societății Istorico-Arheologice Bisericești din Basarabia (Chișinău 1918).
- Curdinovschi 1925:** V. Curdinovschi, Cele mai vechi biserici din Basarabia. Partea II-a. In: Revista Societății Istorico-Arheologice Bisericești din Basarabia, nr. 16 (Chișinău 1925), 18-42.
- Florea 1892:** M.S. Florea, În mormântarea la români: Studiu etnografic (București 1892).
- Ghibănescu 2001:** Gh. Ghibănescu, Impresii și note din Basarabia (Chișinău 2001), 15-100.
- Ghika-Budești 1936:** N. Ghika-Budești, Evoluția arhitecturii în Muntenia și Oltenia (București 1936).
- Godeanu 1939:** V. Godeanu, Biserica Domnească din Bușteni 1889-1939 (București 1939).
- Ionescu 1937:** Gr. Ionescu, Istoria arhitecturii românești din cele mai vechi timpuri până în 1900 (București 1937).
- Micșunescu 1937:** D.P. Micșunescu, Vizitând mănăstirile basarabene și bucovinene (București 1937).
- Mihail 1928:** P. Mihail, Cimitirele Ortodoxe din Basarabia. In: Luminătorul, nr. 19 (Chișinău 1928), 61-63.
- Mihail 1937:** P. Mihail, Satul Nișcani. In: Buletinul Institutului Social Român din Basarabia, tomul I (Chișinău 1937), 127.
- Popovschi 1931:** N. Popovschi, Istoria bisericii din Basarabia în veacul al XIX-lea sub ruși (Chișinău 1931).
- Proțenco 1925:** Al. Proțenco, Istoria schitului Rudi. In: Revista Societății Istorico-Arheologice-Bisericești din Chișinău, vol. XVI (Chișinău 1925), 351-356.
- Puiu 1919:** V. Puiu, arhimandrit, Monăstirile din Basarabia (Chișinău 1919).
- Sadoveanu 1918:** M. Sadoveanu, Drumuri basarabene (București 1918).
- Simionescu 1929:** I. Simionescu, Orașe din România (București 1929).
- Țiganco 1928:** N. Țiganco, Mănăstirea Rughi. In: Comisiunea Monumentelor Istorice. Secția din Basarabia (Chișinău 1928), 111-124.
- Vătășianu 1927:** V. Vătășianu, Pentru originea arhitecturii moldovenești. In: Junimea literară, XVI, nr. 5-7 (Iași 1927).
- Vătășianu 1931:** V. Vătășianu, Contribuție la cunoașterea bisericilor de lemn din Moldova. Extras din „Închinare lui N. Iorga” (Cluj 1931).
- VB 1933:** Viața Basarabiei, an. 2, nr. 8 (Chișinău-București 1933).
- Батюшков 1892:** П. Батюшков, Бессарабия. Историческое описание (Санкт Петербург 1892).
- Ганицкий 1873:** М. Ганицкий, Сахарнянский монастырь. В сб.: КЕВ, №6 (Кишинев 1873), 262-267.
- Ганицкий 1883:** М. Ганицкий, Монастыри в Бессарабии. В сб.: КЕВ, №16 (Кишинев 1883), 535-552.
- КЕВ 1872:** Кишиневские епархиальные ведомости, №14, №15, 460-470; №16, 492-496; №19 (Кишинев 1872).
- Крушеван 1903:** П. Крушеван, Бессарабия. Графический, исторический, статистический, экономический, этнографический, литературный и справочный сборник. Издание газеты «Бессарабецъ» (Москва 1903).
- Курдиновский 1905:** В. Курдиновский, Археологическая поездка по Бессарабии. В сб.: КЕВ, №24 (Кишинев 1905), 682-692.
- Курдиновский 1906a:** В. Курдиновский, Южная часть Хотинского уезда (Из Археологической поездки по Бессарабии). В сб.: КЕВ, №42, часть 1, (Кишинев 1906), 1345-1349.
- Курдиновский 1906b:** В. Курдиновский, Южная часть Хотинского уезда (Из Археологической поездки по Бессарабии). В сб.: КЕВ, №43, часть 2 (Кишинев 1906), 1379-1382.

- Курдиновский 1906с:** В. Курдиновский, К столетнему юбилею Фрумошского монастыря Оргеевского уезда, Бессарабской губернии. В сб.: КЕВ, (Кишинев 1906), часть 1, №- 21, 648-656, часть 2, №22, 690-698.
- Курдиновский 1907:** В. Курдиновский, Список древнейших церквей Бессарабской губернии: Аккерманский уезд. В сб.: КЕВ, №41 (Кишинев 1907), 1415-1420.
- Михалевич 1896:** Е. Михалевич, свящ., Курковский Монастырь. В сб.: КЕВ, №9 (Кишинев 1896), 278-290.
- Михалевич 1903:** Е. Михалевич, свящ., Былое Бессарабии. В сб.: КЕВ, №10-11, 14, 15-16, 19, 20 (Кишинев 1903), 304-314, 389-396, 422-434, 493-505, 527-545.
- Мурзакевич 1844:** Н. Мурзакевич, Славянские надписи Килийской церкви Святого Николая. В сб.: ЗООИД, №1 (Одесса 1844), 288-292.
- Мурзакевич 1848:** Н. Мурзакевич, Состояние бессарабских церквей. В сб.: ЗООИД, №2 (Одесса 1848), 313-329.
- Мурзакевич 1850:** Н. Мурзакевич, Килийская церковь Святого Николая. В сб.: ЗООИД, №2 (Одесса 1850), 484-488.
- Мурзакевич 1867:** Н. Мурзакевич, Славянская надпись в Оргеевской церкви Св. Димитрия. В сб.: ЗООИД, №6 (Одесса 1867), 514-515.
- Надеждин 1840:** Н. Надеждин, Прогулки по Бессарабии. В сб.: Одесский альманах на 1840 год, часть 2 (Кишинев 1840), 434-438.
- Накко 1876:** А. Накко, История Бессарабии (Одесса 1876).
- Праницкий 1903:** Д. Праницкий, свящ., Старинный церковный памятник. В сб.: КЕВ, №19 (Кишинев 1903), 506-508.
- Проценко 1913:** А. Проценко, свящ., История скита Рудь. В сб.: КЕВ, №27 (Кишинев 1913), 1127-1142.
- Сецинский 1895:** Е.И. Сецинский, Исторические сведения о приходах и церквах Подольской епархии, т. I. Каменецкий уезд (Каменец-Подольск 1895).
- Халиппа 1900:** И. Халиппа, Бессарабская ученная архивная комиссия, т. 1 (Кишинев 1900).
- Халиппа 1907:** И. Халиппа, Сведения о состоянии церквей Бессарабии в 1812-1813 гг. В сб.: Труды Бессарабской губернской ученой архивной комиссии, т. III (Кишинев 1907), 231-296.
- Щербаківський 1926:** Д. Щербаківський, Українське мистецтво. Буковинські і галицькі дерев'яні церкви, надгробні і придорожні хрести, фігури (Київ-Прага 1926).
- Юбилейный 1912:** Юбилейный сборник Кишинева, 1812-1912 (Кишинев 1912).

Religious architecture and funerary complexes of the Dniester-Prut interfluvium: the importance of historiographical essays of the tsarist and the interwar times

Abstract

In this article the author examines the main stages of development of the historiography of the tsarist and the interwar times concerned the study of religious architecture, necropolises and funerary complexes of the Dniester-Prut interfluvium. Research, analysis and review of the main publications on the topic greatly expanded the opportunity for its further study.

Культурная архитектура и погребальные комплексы Пруто-Днестровского междуречья: значимость историографических очерков царского и межвоенного периода

Резюме

В данной статье автор рассматривает основные этапы развития историографии царского и межвоенного периода в области изучения культурной архитектуры, некрополей и погребальных комплексов Днестровско-Прутского междуречья. Исследование, анализ и рассмотрение основных публикаций, касающихся рассматриваемой темы, существенно расширили возможность ее дальнейшего изучения.

8.02.2012

Prot-mitr. Manole Brihuneț, Muzeul Național de Etnografie și Istorie Naturală, str. M. Kogălniceanu, 82, MD- 2009 Chișinău, Republica Moldova, e-mail: brehon_net@yahoo.com